

УДК 340:316.3

О. П. Письменна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та теорії держави і права, адміністративного права,
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ПРАКСЕОЛОГІЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ В РІЗНИХ УМОВАХ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ

Статтю присвячено аналізу праворозуміння, розуміння й інтерпретації сутності, природи та значення цього явища, яке належить до важливих вже тому, що людина на кожному з етапів свого особистісного та суспільного розвитку відкриває в праві нові якості, нові грані його співвідношення з іншими явищами та сферами життєдіяльності соціуму.

Ключові слова: праворозуміння, юриспруденція, правопорядок, соціум, глобалізаційні зміни.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сучасної теорії права, як і багато десятиліть поспіль, лишається проблема праворозуміння або, інакше кажучи, розуміння й інтерпретації сутності, природи та значення цього явища. Проблему розуміння права без перебільшення можна віднести до вічних. Сотні й тисячі років мислителі різних народів – філософи, соціологи, правознавці – намагалися її вирішити. Вона була об'єктом гострих дискусій із часів греко-римського періоду. Нині ця проблема перебуває в центрі обговорення громадськості та наукової спільноти, залишається центральною для юриспруденції й активно дебатується науковцями. Зрозуміло, що право як явище соціальної дійсності потребує тлумачення, роз'яснення не тільки відповідно до окремих шкіл або напрямів його вивчення, але й із багатьох інших позицій, точок відліку тощо. Не останнє місце в інтерпретаційному виявленні сутності права належить практичним вимірам і підходам. Перед тим, як заглибитися в сутність цього явища, проаналізуємо запропонований метод дослідження, а саме метод герменевтики [1, с. 264].

Право є настільки унікальним, багатовимірним і суспільно важливим феноменом, що впродовж тривалого часу його існування наукова цікавість до нього не тільки не зникає, а навіть зростає. Адже право нового тисячоліття набуває нових, принципово відмінних рис, що зумов-

люється глобалізаційними змінами, що, своєю чергою, породжує необхідність забезпечення правопорядку, збереження і зміцнення фундаментальних юридичних цінностей, максимальне використання всього розмаїття юридичної культури, усіх набутих людством досягнень у сфері юридичних гарантій та юридичних засобів, юридичних механізмів і конструкцій, що забезпечують реалізацію правових ідеалів та цінностей.

Герменевтика становить одне з найважливіших джерел сучасної методології в галузі теорії тлумачення права, заснованої на визнанні принципової ролі мови для адекватної інтерпретації та розуміння правових явищ. Зрозуміло, що розуміння сутності, природи та функціонального навантаження права потребує відповідної розумової діяльності, передусім тлумачення. Останнє є однією із традиційних проблем юридичної науки. Вона має самостійне значення в процесі наукового та повсякденного пізнання державно-правових явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі герменевтики як інтерпретаційному методу, засобу тлумачення державно-правових явищ присвятили свої дослідження такі відомі вчені, як: Ф. Савіньї, Г. Пухта, пізніше – Є. Васьковський, О. Градовський, І. Покровський, Г. Шершеневич. Серед українських науковців, які цікавилися проблемою, варто згадати А. Козловського, О. Мережко, О. Скакун, П. Рабіновича та інших [2, с. 126].

Мета статті – аналіз сутності розуміння права (праворозуміння) як вихідної категорії юриспруденції. Визначення розуміння сутності права як першоджерела проблемності юридичної науки.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає А. Овчинников, у сучасній юридичній науці актуальною є тема інтеграційної юриспруденції. В її межах розвиваються концепції праворозуміння, які виходять за межі класичної раціональної парадигми правового мислення й орієнтуються на ірраціональні, екзистенціонально-герменевтичні параметри правового життя суспільства і людини. Однією з таких концепцій є юридична герменевтика. Герменевтична філософія права, основний предмет дослідження якої становить розуміння права, дозволяє по-новому поглянути на проблеми праворозуміння [3, с. 13].

«Герменевтика» – термін грецького походження (Гермес – бог, якому, згідно зі старогрецькою міфологією, було доручено тлумачити божественну волю людям, служити посередником між богами і людьми), що має декілька значень: мистецтво тлумачення стародавніх релігійних та історичних текстів, літературних пам'яток, письмово зафіксованих проявів життя; вчення про принципи їх інтерпретації. Загальною основою всіх цих значень є «робити зрозумілим – доводити до розуміння» [4, с. 50].

Загальним для всіх ранніх герменевтичних учень було те, що момент новизни, що привноситься інтерпретатором у тлумачення, а також його особисте ставлення до твору ніколи не враховувалися. Основним же завданням юридичної герменевтики вважалося лише встановлення задуму автора-законодавця. У подальшому розвитку юридичної герменевтики новизна полягала в такому: якщо раніше вважалося необхідним дізнатися, що хотів висловити в тексті законодавець, то тепер це завдання вважається не вирішуваним у принципі. Процес інтерпретації правової норми є творчим, співавторським, по суті, правозастосовник, що є співзаконодавцем, створює нову норму, підводить конкретний випадок під загальну норму. Цей процес може бути розглянутий як практичний силізм, що припускає творче рі-

шення. Позитивістська ідея довершеного правового догматизму, яка перетворює будь-який вирок на простий акт дедуктивного силізму, піддається критиці з позицій герменевтики, згідно з якою розрив між загальністю закону і конкретним правовим положенням в окремому разі не може бути знищений через абстрактність або шаблонність права. У зв'язку з тим, що закон є загальним, він не може бути справедливим щодо кожного окремого випадку.

Проблема праворозуміння, безумовно, є визначальною в юридичній науці. Образ права, що склався в межах певного типу праворозуміння, стає базою для побудови правової теорії і принципом пізнання всіх правових феноменів. Отже, розуміння того, що є право, зазвичай сконцентровано в його визначенні, втілює загальну правову концепцію. Інакше кажучи, «якщо поняття права – це стисла юридична теорія, то юридична теорія – це розгорнуте поняття права» [5, с. 3].

Варто зазначити, що «шлях», пов'язаний із праворозумінням, завжди був тернистим і доволі складним. Пошук оптимального або універсального визначення права характерний для вітчизняної та закордонної юриспруденції як у минулому, так і сьогодні. Питання про сутність права ускладнюється й тим, що вона не може бути виявлена індуктивним шляхом, у процесі виділення деяких ознак, притаманних всім чи більшій частині правових явищ. Такий шлях у кращому разі дозволяє виявити деякі дійсно важливі властивості права, але він не здатний довести, що ці властивості притаманні праву, становлять його сутність і все, що не має таких властивостей, не є правом. Проте саме в такий спосіб юристи намагаються розкрити сутність права. Одним із чинників, з яким пов'язується багатоманіття теорій про сутність права, є філософські і методологічні позиції їхніх авторів.

Кожний вчений має світогляд, тобто сукупність знань про те, як влаштований світ, з яких основних компонентів він складається, яким чином ці компоненти взаємодіють між собою, що лежить в основі розвитку світу і чи може людина пізнати його. Всі ці проблеми є предметом

філософії, але стосуються також юристів. У своїх дослідженнях сутності і соціальної природи права юристи змушені звертатися до загальних світоглядних положень філософії тоді, коли намагаються показати, розкрити зв'язок права з іншими соціальними явищами.

Але, оскільки філософія далека від єдиного розуміння власних проблем, являє собою достатньо яскраву палітру різних шкіл і теорій, то і світоглядні позиції вчених-юристів виявляються досить різними. Кожний у своїх правових дослідженнях спирається на філософську теорію, яка, на його думку, правильно розкриває проблеми світобудови і дає надійні способи наукового пізнання. Своєрідність кожного філософського бачення, застосованого в правознавстві, неминуче позначається і на розумінні сутності і соціальної природи права.

В основі розмаїття концепцій розуміння права лежить також онтологічна причина. Протягом всієї історії поняття права розвивалося. Який стан розвитку права в кожний окремий період, такі його визначення давалися різними вченими.

Велике значення у визначенні поняття права мають також політичні, ідеологічні причини. Але сучасний рівень методології наукового пізнання, розвинутість права в сучасному суспільстві, накопичена правознавством система теоретичних знань свідчать про те, що теорія права вже стоїть на порозі дійсного усвідомлення сутності права і подолання невизначеності в цьому питанні. Деякі вчені вважають, що ця задача буде розв'язана вже наступним поколінням.

Хочемо ще раз наголосити на тому, що проблема праворозуміння є вкрай важливою і складною. Отже, потребує свого вивчення під різними кутами зору та має враховувати різні прийоми, способи та методи сучасного наукового знання.

На відміну від населення, якому досить знати принципи (аксіоми) права і найбільш поширені (потрібні) норми права, юристи повинні ґрунтовно знати принципи й норми тих інститутів права, з якими вони працюють, а також вміти правильно застосовувати право. Дані поняття виражають більш загальні філософські поняття:

суспільної психології і суспільної ідеології. Із загальної характеристики даних рівнів можна зрозуміти і зміст правової психології й ідеології, відзначити водночас і специфічні особливості. Суспільне розуміння – це той бік духовного життя суспільства, від якого залежить його майбутнє, цілеспрямованість, цінності орієнтації і соціальна активність громадян із модернізації суспільних відносин. Структурні елементи суспільного розуміння розпізнаються як масова психологія (психологія народних мас), яка виражає закономірності буденного, повсякденного життя людей, та ідеологія, яка виражає закономірності взаємовідносин, діяльності (політичної, правової тощо) великих соціальних груп, класів, прошарків, їхні інтереси, задачі, цілі в історичному процесі. Масова психологія формується як звичайний стихійний процес. Отже, у ній превалюють стереотипи, традиції, звичаї, емоціонально-вольове ставлення до реальності. Правова психологія має такі самі характеристики, що й суспільна психологія загалом, проте виділяється й особливими рисами. Правова психологія за змістом являє собою сукупність відчуттів, емоцій, настрою, рівності у відносинах між індивідуумами і державою, між індивідуумами і націями. Правова психологія служить джерелом соціальної активності широких народних мас, яка проявляється в соціальних революціях, у національно-визвольній боротьбі тощо. Правові принципи свободи, рівності і братства народилися в революційному русі французького й інших народів. Ідеологія прогресує в результаті теоретичної діяльності представників основних сил суспільного розвитку [6, с. 34].

Правова ідеологія – це система поглядів, ідей різного роду соціальних груп, об'єднань, організацій і окремих мислителів, які виражали своє ставлення до державної влади, правової основи цієї влади, політичної і правової системи даного суспільства. Вона формується в процесі теоретичної діяльності представників різних соціальних наук: економічних, політичних, юридичних тощо. Правові відносини в суспільстві вибудовуються не тільки юридичними методами, оскільки для їх реалізації необхідні і матеріально-економічні умови, і соціально-психологічні передумови. Правова ідеологія може

стати керівною силою в розвитку суспільства, якщо в неї закладені основні принципи: демократії, гуманізму і соціального прогреса. Правова ідеологія пробуджує в масовому розумінні потребу в активному ставленні до дійсності, формує в ньому суб'єктивне правове ставлення до інших суб'єктів права. Розуміння людиною себе як суб'єкта правовідносин підіймає її на рівень саморозуміння. Це означає, що поняття законності, правопорядку тощо стають елементами її саморозуміння, її поведінки в суспільстві та ставлення до оточення. Вважається, що оптимальним джерелом права є закон.

В юридичній літературі обов'язковими є такі аспекти визначення прогалин у позитивному праві:

1. Прогалина в позитивному праві означає відсутність якого-небудь джерела права взагалі, закону, підзаконного акта, звичаю, прецеденту.

2. Прогалина в нормативно-правовому регулюванні означає відсутність норм закону і норм підзаконних актів.

3. Прогалина в законодавстві означає відсутність закону, тобто акта вищого органу влади.

4. Прогалина в законі означає неповне врегулювання питань у ньому. Неповнота норм у такому акті є прогалиною в цьому акті, а також прогалиною в праві загалом.

Під час аналізу практики парламентської діяльності з ухвалення законів можна побачити, як депутати, через різні причини, мотиви, утримуються від ухвалення закону, голосують за чи проти нього. Відсутність правової норми неможливо віднести до проблем прогалин позитивного права, оскільки причина полягає не в правовій сфері, а зовні. Поштовхом до діяльності зі встановлення прогалин у праві є, по-перше, юридична практика, яка знаходить суперечності і нерозвиненість системи законодавства. По-друге, пропуски знаходяться в процесі нормативізму, кодифікаційних робіт, коли з'являється об'єктивна проблема в тому, щоб оновити систему права.

Нормативізм – це державна діяльність з формування права, систем норм права. Нормативно-правові акти щодо права є юридичною формою вираження його норм. Отже, юридична сила, юридична форма необхідні

нормам права, щоб вони стали реальними (а не тільки в писаній формі) регуляторами суспільних відносин. Закон – це сила, яка втілюється органами примусу [7, с. 86].

Поштовхом, примусом для початку нормативіської діяльності є об'єктивні чинники, що діють у системі суспільних відносин. Зміна в структурі суспільних відносин, початок переходу до ринкових відносин в Україні спричинили потребу в нормативізмі в широких масштабах. Закони ухвалюються законодавчими органами держави, або іноді всенародним референдумом. Закон має вищу юридичну силу, отже, ухвалення закону, чи законодавчий процес, – серйозна діяльність, яка поділяється на декілька стадій. Нормативізм не обмежується законодавчою діяльністю парламенту. Нормативно-правові акти створюються також органами виконавчої влади, відомствами, суспільними організаціями.

Право – соціально необхідний, корисний і цінний, але дуже вразливий спосіб соціального регулювання. Залежно від розуміння права складається і існує правова реальність. У праворозумінні відображаються уявлення людей про суспільство, особистість, духовні та нормативні цінності, виявляється не тільки знання і мислення, воля, почуття, а вся людська душа. Отже, праворозуміння характеризується визначеною внутрішньою структурою, зумовленою відповідними потребами особистості, яка виражає об'єктивну логіку його формування. Вважаємо за необхідне сформулювати таке розуміння права, яке б відображало інтереси суспільства та було зумовлене правами та свободами людини. У сучасній юридичній теорії і практиці головна увага має бути приділена особливостям практичного впровадження раціонального змісту ліберальних ідей у процесі державного та правового будівництва в Україні. Необхідно звернутися, як зазначає М. Орзіх, до пошуку доктринальної формули закономірностей юридичного індивідуального буття суспільного життя за двома «зрізами» проблеми: право в особистості, особистість у праві [8, с. 29].

Висновки і пропозиції. Отже, будь-яке праворозуміння має спиратися на правове буття людини в об'єктивно наявній правовій системі конкретного суспільства. З моменту

свого виникнення право активно впливає на реальність суспільства. Однак водночас вирішальну роль відіграє суспільство, яке зумовлює спрямування розвитку права. Тому створення та застосування права є чіткими відображенням духовного рівня даного суспільства та не може його перевершити, бо розвивається разом із ним.

Протиставлення різних концепцій права є свідченням наукової неповноцінності, адже призводить до затьмарювання окремою правовою теорією всіх інших. Сьогодні потрібно спрямовувати зусилля не на культивування (що завжди є обмеженим і зазвичай небезпечним) окремої правової ідеї, а на пошук гармонії між численними (і по-своєму цінними) правовими поглядами.

Список використаної літератури:

1. Рабінович П., Хавронюк М. Права людини і громадянина: навчальний посібник. К.: Атіка, 2004. С. 264.
2. Вовк Д. Проблема визначення та дії принципу верховенства права в Україні. Право України. 2013. № 11. С. 127–130.
3. Грищенко А. Правовий закон: питання теорії та практики в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2002. С. 13.
4. Цвік М. Фундаментальні проблеми теорії права. Антологія української юридичної думки. К., 2005. Т. 10: Юридична думка незалежної України. С. 49–52.
5. Рабінович П. Сутність праворозуміння. Право України. 2007. № 9. С. 3.
6. Рабінович П. Конституційне судочинство як інструмент тлумачення законодавства відповідно до соціальних потреб і змін. Вісник Конституційного Суду України. 2007. № 1. С. 31–37.
7. Петришин О. Теорія держави і права. Х., 2015. С. 86.
8. Орзіх М. Особистість і право. Одеса, 2015. С. 29.

Письменная Е. Ф. Праксеология правопонимания в разных условиях общественного бытия

Статья посвящена анализу правопонимания, понимания и интерпретации сущности, природы и значение этого явления, которое относят к числу важных уже потому, что человек на каждом из этапов своего личного и общественного развития открывает в праве новые качества, новые грани его соотношения с другими явлениями и сферами жизнедеятельности социума.

Ключевые слова: правопонимания, юриспруденция, правопорядок, социум, глобализационные изменения.

Pismenna O. Prakseologii pravoponimaniya in different conditions

The article is devoted to the analysis of the legal understanding, understanding and interpretation of the essence, nature and significance of this phenomenon which are among the important ones already because the person at each stage of his personal and social development reveals new qualities in the law, new facets of his correlation with other phenomena and spheres of life activity society.

Key words: legal understanding, jurisprudence, law and order, society, globalization changes.